

Raivo Ird

SEPP ja
aia needmine

*Eesti regivärsiliste rahvalaulude
ja soome-ugri müütide järgi*

DAMUS
Tartu 2023

Odamus OÜ
Kujundus ja illustratsioonid: Raivo Ird

Trükipartii nr: 20230501

©Raivo Ird 2023

ISBN: 978-9916-4-1786-7

www.paevapojad.ee

*Nägin Saaremaa põlema, tule loogeti tulema
pikki välja, põiki välja, tule tormis tõusemaie!*

Eesti regilaul

© Tuli ja Raud ©

Vanal ajal saanud inimesed separauda kaugelt Tule saarelt. Selle päris Ilma äärel asuva saare udune rand oli ühtaegu hirmus ja samas imeline paik. See oli surnute sume saar, Toonetütre tume kamber, aga ka Murueide mesine aed, Päevaema hele ase.

Sellele saarele olla ennemuiste taevast Tuld ja Rauda alla kukkunud. Päevakäänakute aegu põletasid meie esivanemad pühasid tulesid ning laulsid laulu Tulest ja Rauast:

„Tule viskas Ilmavana, tegi välgu Vanaisa! Surtsatas tulesädeke, kukkus see punakerake! Üheksanda taeva päältä, kaudu kuue kirjukaane – kargas Tule killukene läbi Maa ja Maanalagi!“

Tuli ja Raud on Päeva lapsed. Ennemuiste juhtunud aga, et Raud, velleke, hakanud igatsema lembe Tulega lähemalt tutvust teha.

Tuli aga on elus ja teda on kerge solvata. Tuli vihas tas Rauda peale! Läks lausa rumalaks! Kasvas kiiresti koledaks – tikkus põletama Rauda! Pages vennike Tule eest – puged koleda sööja eest sohu:

„Pääses Rauda põgenema, piilupaika peesumaie – raba silma sügavasse, allikasse õõtsuvasse, kussa luiged need munevad, haned poegi haudelevad.“

Suikus see Raud kaua seal soos, kolme kõivu juure all. Siiski ei pääsenud ta Tule kuumast embusest. Veel kord pidi ta sinna saama, kui tehti seal raudorasid – mõõkadele terasid taoti.

*Öölla sündis Ilmarinen, päeval jo paja asutas.
Otsis paikade pajale, kohta laia lõõtsadelle.
Nägi sooda servakese, maada märgada väheke,
sinna seadis lõõtsad laiad, sinna ahjugi asutas.*

„Kalevala“

© Ilmaseppä ja Raua vanne ©

Ninas uduse neemiku, tipus saariku sumeda, mere-
selja Saare pääl, kus Päikese haud tuliseid paekive
täis, seisis muistsel ajal Päevapoja sepapada.

Maa kangest ääsitulest põlenud, kihutas tuul seal,
suurte kivimürakate ümber, tuhka üle Saare laiali.
Hiiglasliku sepapaja kuumusest tõusid suured udu-
pilved ning roomasid aeglaselt üle Väinamere.

Saarel elas Ilmasepp.

Sepp oli Raua kiusaja – aina ajas vaest vennikest
taga. Soos Rauda muda seest sõeluti, ribadeks raoti
ja sõmeraks sõtkuti. Viidi sealt Sepa pajale. Siis Ta-
guja Iqipõline Raua Tulesse tõukas – ajas poisi ahju
alla. Ise hakkas ääsile tuult lõõtsuma – lõõtsus kor-
ra, lõõtsus teise, lõõtsus korra kolmandagi.

Raud, vennike, sellest suurt head ei arvanud. Vae-
seke pajas ju podises, Tule kuumas embuses hõõ-
gus.

Kaebas sääl siis Rauda kehva:

„Oi-oi, Seppa, Rauakäppa, päästa mind paigasta
pahasta – piinusta Tule punase!“

Vastas Ilmasepp Rauale:

„Aga kui päästan su Tulest, kas teenid siis ustavalt
päevaliste peret?“

„Teenin-teenin, Päevapoega!“ lubas Raud.

„Aga kui taon su tööriistuks, kas avitad siis kalevate sugu? Kas laasid sa lehti, kas lõikad sa laudu? Kõplad põlludki kõlblikuiks?“

„Avitan-avitan, Ilmaseppa!“

Ju Raud seal taignana väändus leegi lõõmavas süles. Sepp aga ei jätnud kiusu:

„Aga kui taon su jahiriistuks, kas siis ikka avitad päevapoegi? Kaitseb oda ka kiskja vastu? Vaenlase verdki valab raudne nui?“

„Avitan-avitan, Rauakäppa!“

Raud ahjus nüüd lausa kõrdina kohus, mudapudruna pajas porises.

„Heakene küll! Aga kui päästan su nüüd Tulest – ehk kasvad sa siis liiga hirmusaksi? Hakkad äkki raevukakski! Lõikad ehk veel velledagi, lõhud oma ema lasta? Pured veel ehk Päevapoega?“

Raud nüüd lausa sularasvana venis, ila kombel valutulest valgus.

Vandus sääl siis Rauda vaene, vandus vanded vägevad – ahjul, alasi pääl, vasarate valu väel:

„Ei ma pure Päevapoega, ei ma lõika Ilmaseppa! On mul küllalt puuda purra, süüa küllalt kivida, et ei lõika veljedani, lõhu enda eide lasta! Parem minul olla kõndijale kaaslasena, kui oma sugu salvata – häbistada hõimuvendi!“

Seepeale sõnas Ilmasepp Rauale:

„Oi-oi sinda, Rauda, venda! Oleme ühesta soosta, ühest seemnest me signud! Ühe maa pääl me elame – maad meile küllalt siin mõlemale! Ära päästan su Tulesta!“

Tõmbas Ilmasepp, Taguja Tunapõline, Raua nüüd Tulest ja asetask alasipaku pääle. Siis võttis aga suure vaskvasara ja hakkas Rauda sellega armutult tampima. Ise sõnas:

„Oi-oi sinda, Rauda, venda! Tambin-tambin su tihedaks! Keedan-keedan su kõvemaks! Lausun-lausun su lõikavaks! Nean ma, nean ma su ajatuks!“

Sääl Raud siis peeneks pinniti ja terariistadeks taoti – kirveiks, nugadeks, valjaiks ja põlluriistadeks. Nii saidki maailma esimesed raudriistad.

Riistade terad karastas Ilmasepp Kure järve vees kõvadeks ja vahedateks. Paremad terad karastas ta magusas meemõdus.

Ilmasepp hüüdis Mesilasele:

„Mesilane, meesi kerge! Too sa metta tiiva alta! Kuue lille lehtedelta, seitsme heina helvetelta – terakselle tehtavalle, Rauale siin raotavalle!“

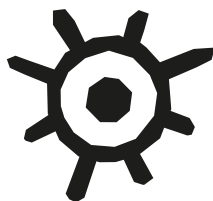
Mesilane viskaski Ilmasepale mett. Sepp segas mõdu ja maitset – oli ikke hea küll! Sinna sisse siis tõukaski terad – sinna kastis Raua kehva. Nii sai Rauast teras tehtud.

Oli mul neli vennakest:

*Ühe saatsin karjamaale, teise saatsin marjamaale,
kolmandama Emajõeale. Neljas jäi sepaks siia maile.*

Lääne-Eesti regilaul

© Sepp Lemme ©

Kureemal ja Ilmasepal oli palju tütreid ning poegi. Kõik Ilmasepa lapsed teadsid rauasõnu ja said ka Raua piinamist proovida – sepa tütreid vennikest tümitasid, sepa pojad pehmekest painutasid.

Ühestki Vana Ilmasepa pojast ei saanud aga noort Ilmaseppa, kes oleks jäänud Saarele isa tööd jätkama. Kõik nad rändasid kaugele üle mere ning asusid Väinamere saartele ja randadele elama.

Vanemas eas sündis Kureemale Ilmasepast veel üks poeg – Kureema pesamuna. Tal oli palju õdesid, kes panid poisile tema armsa olemise ning leekivpunaste juuste pärast nimeks Lemme ehk „palavalt armas“.

Sirgus väike Lemme seal Kure peres ning sai alati kõik, mis tahtis:

„Mes te kiusate pisikest!“ haarasid päevatütred-õekesed poisi rinnale ja musutasid. „Vaadake kui armas ta on! Vaadake kui armsalt ta naerab! Kudi-kudi-kudi!“

Teised vaatasid seda asja ja hakkasid hüüdma poissi pilkavalt – Lemmepoeg-Emmepoeg.

Suuremaks saanud, hakkas Lemme käima koos isaga sooserval Rauda keetmas ja tihedaks tagumas. Rammu tal suure sepavasara keerutamiseks oli – Tulemäel väike kangelane kasvas, kõige noorem päevapoeg.

Lõpuks jäigi Lemme kodumaile ja temast sai Saare Sepp. Ta tegi vallal valjaid, tegi kihelkonnal kirveid, meremeestel mõegapäid, neidudel naaskleid ja nugegi.

Aga oh häda! Vald ei kiitnud tema valjaid, kihelkond ei kiitnud kirveid. Neidised ei kiitnud nuge, meremehed mõegapäid.

Lõpuks Sepp Lemme solvus ja jättis selle töö katki.

Sepal oli veel teinegi mure – tal ei olnud naist. Ise juba vana mees, aga elas ikka õde Kalli juures.

„Äi nee neio mo ep taha – talutütre mo ep näe!“ kurtis ta õele.

Ise aga mõtles:

Mes piaks see õige olema? Oli ta ju ükskord kena mees – tugev ning päevasula sugugi! Ometi ei näinud tüdrukud teda mitte. Sõnades polnud ta ju osav, paraku ka kõige väledama taibuga mitte, aga argpüks või äbarik – ei iial!

Vihaselt haaras Lemmepoeg karuoda ja putkas metsa – laanelt lohutust lootma, Hiiele kurja saatust kurtma.

Sihitult ringi hulkudes oli Lemme sattunud suure soo servale, kalli Kure järve äärde.

Hiiemets oli siin täis suuri raudkive ja paelahmakaid. Peagi kõrgusid tema ees Kure järve hambulised nõlvad. All orus, kesk ürgset metsa, lebaski vaikselt järv. Ajahambast puretud surnud puutüvede vahelt läigatas tume vesi.

Siin meenusid Lemmele taas kõik tema mured.

“Kuri saatus!!!” hüüdis kibestunud vägilane, nii et järve paekaldad vastu kõmasid.

Suurel mehemürakal oli nutumaik suus – ta veel näitab neile kõigile! Kalimehe rahnumõõtu rusikas vuhises läbi õhu ning lajatas vastu ühte eriti suurt kivi.

Kõlas kohutav kärgatus – nagu kõue kõmin. Kivi purunes kildudeks, selle asemel võis nüüd maapinnas näha suurt auku, millest inimene oleks võinud läbi ronida.

Lemme ehmatas isegi oma teost ja piilus jalgade ees haigutavasse avausse – see näis musta ning põhjatuna.

“Oi-oi! Kudas eluregi jookseb koa?”

Ootamatult oli august pea välja pistnud kavala kortsus näoga must vanamees, pikk hall habe ees – Igivana ise.

Lemme jõllitas Alumise ilma peremeest sõnatult.

„Miks naa tõre, päävapoega? Mes oo mureks tütrepoega?“ ei jätnud see.

„Ole terve, Vana Kure! Ulgun niisama ringi,“ vastas Sepp lõpuks tujutult.

„Ia, et sia selle kibi sii katki tegid, nüid mia peäse siit jälle välla maa piäle. So vanamees oo keik mo käigud nee suurte kibidega kinni toppend.“

Vanakaval kissitas valusas päeavalges silmi. Ta vaatas tusatsevat Lemmepoega tähelepanelikult ja sõnas siis nagu muu jutu sekka:

„Pääva pool olla Väenameres üks saar, kus elab pailu noori ja ilusaid neiosid. Keigil olla tulekarva juussed kut tunglad piäs, isi altpoolt märjad nagu Kure soo. Kui sia veel uhkeid sõjariistu kannad, teenivad nad sind jumaliste vääriliselt. Äi see saar põle gi siit väga kaugel koa.“

„Mes mool sest?“ mühatas Lemme.

„Äi tühja! Ma niisama. Oia siis ikke piä püsti ja kere kõva, Kurepojuke! Eks me näe jälle!“

Ja kadus, Vanatühi, nagu poleks teda olnudki.

*Oleksi ma sepaselli, rauaraiuja sulane:
Suus ma sulataksin rauda, keele peal ma keedaks rauda.
Suust mul tuleks sooja suitsu, habemest mul halli auru,
ninast neljakeerulista – hõljuks hõbekarvalista.*

Muhu regilaul

© Lemme ja Raud ©

“Perse!” mõtles Lemme. „Vast läengi senna saarele ...“

Mõtted ees seisvast mereseiklusest taas rõõmsamad, hakkas Sepp Lemme kodu poole astuma. Sõtkus aga vennike sooteel, rabarajal nõnda ta laulis:

„Mia see meesi märjalt maalt, rauataguja talusta! Menu isa oo Ilmaseppa – ta teeb ilmad ilusad! Mia ole Iluseppa – ma tee ...“

Ise tantsu kaasa vihtudes, jätkas siis veelgi häälekamalt:

„Oi-oi! Menu rüü oo remmelgane, menu kübar tommingane! Sukad mool soosammaldest, pastlad nee paekividest!“

Pilku oma poristele pasteldele heites, sattus noor vägimees aga ootamatult siin ringi jooksnud soosoe jälgedele.

Ta kummardus asja lähemalt uurima. Korraga märkas ta hundisita hallide karvaste kägarate kõrval hoopis teistmoodi junne – rauakarva ümaraid mugulaid. Lemme oli kogemata leidnud Rauda.

Ütles Sepp Lemme seal Rauale nõnda:

„Oi-oi sind, Rauda, vellekest! Küll oled ennast alvale kohale asutend! Sii, soos – sute sõtkuda ja karude tallerdada!“

Sõjariistu oli Lemmel hädasti vaja – Väinamerel sõudmine polnud ohutu töö. Pealegi meeldisid saarepiigadele sõjariistades mehed rohkem, nagu vanaisa oli just äsja kinnitanud.

„Mes õige saaks, kui ma selle Raua Tulle tõukaksin – poisi ahju alla ajaksin? Relvadeks ta tümitaksin!“

Raud, vaene mees, värises mudas, kui kuulis Tule kurja nime kutsumist. Sepp aga sõnas talle lohutavalt:

„Sia ää asjata muretse – äi Tuli tuttavat põleta, oma õimu ep äbista! Kui tuled Tule tuppa sia, kasvad sääl oopis kaunimaks – ülened veel ausamaks! Taon so kalevate kirveiks, meremeeste mõekadeks!“

Nüüd otsis Sepp sooserval pajale paraja paiga ning leidis koha ka lõõtsa jaoks. Ütles:

„Seie mia ahju asuta, seie sia mia lõetsad laiad! Sii akka mia Rauda kietma, Raua roostet lõetsutama!“

Lemme tegi kõik nagu Vana Ilmasepp oli teda õpetanud. Ta sõelus Raua soomudast välja, raius peeneks, sõtkus läbi ja viis pajale. Seal tõukas Raua Tulesse. Lõõtsus korra, lõõtsus teise, lõõtsus korra kolmandagi – vägimehe vääriliselt.

Raud, vaeseke, Sepa pajas ju podises. Kaebas sääl siis Rauda kehva:

„Oi-oi, Seppa, Rauakäppa, päästa mind paigasta pahasta – piinusta Tule punase!“

Sepp aga sõnas:

„Kui mia peästa so Tulest – kas teenid siis mo ka ustavalt?“

„Teenin-teenin!“ vingus Raud.

„Kui tao so kirveks, kas rabad siis vainlast valusaste?“

„Raban-raban!“

„Kui tao so odaks, kas õelaste suskad siis sissetungijat?“

„Suskan-suskan!“

„Kui tao so mõegaks, kas mõedad mo Väenamere vallutajaks?“

„Mõõdan-mõõdan!“

Vandus sääl siis Rauda, vaene, vandus mida nõudis Sepp.

Nüüd tõmbas Lemme Raua Tulest välja, pani alaspaku peale ja hakkas suure vasaraga valu andma. Raud kaebles ja väänles haledasti – aina puikles vasara eest kõrvale.

Lõpuks haaras Sepp väänleva vennikese pihtide vahele ja torkas järve. Raud ehmatas külmast veest ja sisises nagu uss talla all.

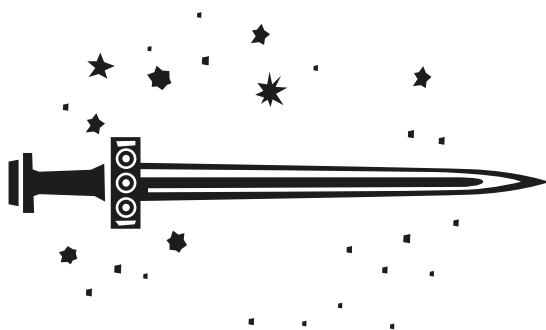
Lemme võttis Raua veest välja ja katsus, et kas on ka kõva – oli päris kõva. Ta tegi Rauast omale sihvaka odaotsa ning kirvele kena kandilise tera.

Aga veidi oli ikka veel vajaka – veidi oli veel tarvis Rauda täiendada. Ei keenud see veel parimaks teraseks, ei kasvanud see veel piisavalt kõvaks, et temast oleks võinuks mõeka taguda.

*Ohoi sinda, rauda raiska, rauda raiska, rähka kurja.
Liha sööja, luu pureja, vere süütuma valaja!
Kust said kurja, kangeeksi, üleliia ülbeeksi?
Tean ma sündi su sõgeda, arvan algust su õela!*

Veljo Tormis "Raua needmine"

© Rava needmine ©

Lemme oli teinud kõik nagu isa õpetas, ometi ei saanud ta Rauda piisavalt kõvaks. Küll ta kirus ja vandus, aga Raud ei kuulunud tema sõna. Pehme mõõgatera paindus kergesti kõveraks ja läks hoo- pidest hambuliseks nagu hundi lõug. Kas oli Sepp midagi unustanud?

Istus seal ja arutas Rauaga seda asja:

„Veel sia, Rauda, pehmekene! Mes piaks see õige olema, et sia kõvas ep kie?“

Korraga pistis järvest pea välja Igivana ja küsis:

„Mes sa sii sooserval mässad, päävapoega? Mes sa siäl pimedas sussutad?“

Märkamatul oli saabunud öö.

„Oi-oi, Vanatühi!“ vastas Sepp tujutult. „Näe, tahtsi sii Rauda kõvas kieta, aga äi kie ta mette piisavalt eaks. Mool läksid vist rauasõnad koa meelest.“

„Oi sind, Kurepojukest! Ma või soole ju nee rauasõnad isi ede öelda.“

„Kas sia siis ka tead rauasõnu?“

„A mes sia siis arvad? Tead sa koa kes rauasõnad ülepiä välla mõtles – see oli ju mia!“

„Seda mia es teadend,“ tunnistas Sepp.

Lemme rõõmustas juba vanaisa lahke abi üle, aga see lisas:

„Seda või mia tehä küll, kui sia moole pärast see Rauast ühe sula mõega kokku sepitsed.“

„Ep ole muret, vanaisa!“ vastas Lemme. „See saab tehtud lihtsaste! Ütle aga õiged rauasõnad üles!“

Vanakaval ütleski Lemmele rauasõnad ette ja see kordas tema järel:

„Oi-oi, sia, Rauda, raiska! Oleme ühest soost, ühest seemnest me sigind! Tambi-tambi so tigidaks! Kieda-kieda so kurjemaks! Lausu-lausu so võekamaks! Nea ma, nea ma so alatuks!“

Sepp katsus Rauda, et kas on ka kõva – oli küll kõva!

„Aitüma, vanaisa! Nüid piaks nee terad küll tublid ja tugevad tulema!“

Uhkustas siis veel pealegi:

„Äi leia te maal, ei taivas, Raua tagujat paremat, menu-väärilist valajat!“

Siis kukkus suurest rõõmust keset pada ringi tant-sima, ise laulis:

„Mia ole isi Ilmaseppa – Ilmaseppa, Iluseppa! Suus mia Rauda sulata, keele pääl mia Rauda kieda! Ambad mool oo alasiks, lõualuud mo lõetsalauad!“

Nüüd sõnas aga Vanakoll:

„Kenä-kenä, Kurepojuke. Aga kas nüid sepistad moole mõega mõnusa? Taod moole tera tugeva? Nead sõjariista nurjatu?“

„Meest sõnast, ärga sarvest, vanaisa – see saab kohe tehtud!“ hüüdis Lemme rõõmsalt.

Võttis Sepp siis soorauda, teise tüki taevarauda, vanaisa vanarauda – kokku seitset sorti rauda. Keetis kokku sitkeks kimbuks. Taguski valmis mõega, mis silmale kena kaeda – tera kut pitkse piug, saba nagu ussi ihu.

„Selle mõega karastamiseks oo nüid küll kangemat märjukest tarvis kui Kure järve vesi!“ arvas Vanatühi.

Sepp nägi herilast mättast välja lendamas ja hüüdis:

“Erilane, Iie lindu! Lenda-lenda, surista – üle Saare vurista! Viska moole ead, mes leiad!”

Herilane lendaski. Viskas Hiie hirmusid, sülgas mao mürkisid, kusirautsiku kõdisid, kärnkonnade limasid. See sai üks ilmatuma vägev segu. Sepp maitses – oli ikka vägev küll! Sinna sisse siis tõukaski tulise tera.

Sellest segust sai aga tera pahaseks – Raud läks lausa raevukaks! Murdis vanded see vilets – unustas Ilmasepale lubatu. Tera paugatas vägevas märjukeses, hüppas Sepal käest ja salvas oma loojat otse põlve. Hammustas, nurjatu, oma sugu – lõikas venna lihasse. Vere päästis voolama!

Lemme pillas neetud tera peost ja see kukkus Kure järve. Järgmisel hetkel oli kadunud ka Igivana.

Metsa taga kumas koit.

„Ole neetud, Rauda, raiska!“ hüüdis Sepp Lemme terale järele.

Ta surus sügava põlvehaava kinni Kureema kuivatatud rabasambla ja raudrohuga, mida ta retkedel alati kaasas kandis. Siis lonkas kodu poole, ise minnes veel sajatades:

„Oi-oi, sia, Rauda kurja, alatu mõega sünnitaja! Kus sia, sõge, nüid nii koledaks kasvasid? Kus sia nõnna ülbeks läksid? Ei sia siis veel suur ei olnud, kui so solgutati soos! Ei sia siis veel suur ei olnud, kui so toodi pajale! Ei sia siiski suur veel olnud, kui sia Tules kohusid! Vandusid sääl vägevalt, vasarate valu all, Ilmasepa koha pääl! Ei sia siiski suur veel olnud, kui mo ääsil ägasid, vasara all vingerdasid! Kes so küll nii vihale käskis? Kes pani so pahale tööle?“

Vastas Raud:

„Ise sa, Seppa, mind sajatasid! Ise sa, rumal, mu needsid! Ise tampisid mind tigidaks, ise keetsid mind kurjemaks! Ise laususid võikamaks, ise needsid mu alatuks!“

„Isi ja isi!“ pahandas Sepp. Alles nüüd sai Lemme-poeg aru, et Vanakaval teda tema pisikesest tillist oli tõmmanud ja talle valed rauasõnad suhu oli pannud. Aga parata polnud enam midagi – rumalus oli tehtud ja kuri ilma lahti pääsenud.

Autori kommentaar – kasutatud ainesest

Käesoleva jutustuse koostamisel on kasutatud „Kalevalast“, eesti regivärsilistest rahvalauludest ja kohalikest muistenditest saadud materjali. Muistse loo raua ning sepatöö sünnist leiamegi esmajärjekorras „Kalevalast“:

“Siisap seppa Ilmarinen, taguja tunapõline, raua tõmbasi tulesta, aetas alasi pääle; säääl ta peeneks pinniteli, terariistuksi tagusi, piikideksi, kirveiksi, igat seltsi asjadeksi.”
(„Kalevala“)

„Kalevala“ loo keskmes seisab kirvehaava arstimine rauasõnadega, mille oskusliku lausumise ja raua mõjusa hurjutamise tulemusena tema poolt tehtud kahju vähendada püütakse. Ka eesti pärimusest on rauasõnu teada:

„Oh sina rauda, rauda raiska! Ei sina siiski suur ei olnud, kui sina maksulla magasid, pehu pääl sina peperdasid. Läksid seppade pajasse, sepä tütarde tümitä, sepä poja pommidella.” (Kolga rauasõnad 1922)

Tuntud muusikaline versioon „Kalevalas“ esitatud loost on Veljo Tormise kooriteos „Raua needmine“ (1972; sõnad „Kalevalast“, seadnud ja täiendanud: August Annist, Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski). Seda teost saab kuulata ning vaadata Lennart Meri filmist „Kaleva hääled“ (1986).

Just Lennart Meri lõi (või taaslõi?) eesti rahvusmütoloogiasse ka Tule saare motiivi. Kreeka rännu- ja kirjamees Pytheas (4. saj e.m.a) kirjutab:

„Seal on saar, mida nimetatakse Thuleks. Saare asukatest pajatatakse, et nad elavat köetavates saunades, sest et seal

nii külm olevat. Üldiselt peetakse seda põhjakaare suunas asustatud maailma lõpuks.” (Lennart Meri „Hõbevalge“)

Lennart Meri püstitab oma raamatus „Hõbevalge“ teooria, et Pythease „kõige kaugem Thule” on Saaremaa:

„Pytheas tõi Läänemerelt kirjandusse „kõige kaugema Thule”, läänemeresoome tule, mida europotsentristlik teadus ei ole osanud ühendusse viia ühegi elava keelega.“ (Lennart Meri „Hõbevalge“)

Lennart Meri teooriat Saaremaast kui „kõige kaugemast Thulest“ on oma uurimustöös tõendanud Raul Talvik („Tee-kond maailma ääreni“ 2015).

Lennart Meri järgi sai Tule saar oma nime peale seda, kui sinna langes Kaali meteoriit (u 16. saj e.m.a), mis saare põlema süütas. Meri oletab ka, et raudmeteoriidist maha jäänud rauatükid kasutati kohalike inimeste poolt esimeste raudesemete valmistamiseks:

„Siis selgus, et sündmus oli külvanud hävingut, kuid kin-kinud rauda. Saaremaale varisenud raual pidi muinas-inimese silmis olema väärtus, mida meil on raske meeltega haarata.“ (Lennart Meri „Hõbevalge“)

Esimesed arheoloogidele teadaolevad raudesemed ongi valmistatud meteoriidirauast, näiteks pistoda Egiptuse vaarao Tutanhmoni hauast (14. saj e.m.a). Suure niklisisalduse tõttu on meteoriidiraud oluliselt tugevam madala süsinikusisaldusega pehmest soorauast, peaaegu roostevaba ja tugeva temperatuuritaluvusega.

Meri seob kogu eelneva teema kokku üheks mütoloogiliseks tervikuks:

„Läänemeresoomlaste pärimustes saadakse raua ja laevanaelu saarelt, mida ümbritsevad salapärased ohud. Raua hankimiseks tuli hirmust jagu saada ja külastada surnute saart.“ (Lennart Meri „Hõbevalge“)

Muistsete eestlaste elu ja olu olid lahutamatu seotud rauaga. Kohalik rauatootmine algas siin umbes kaks tuhat aastat tagasi, saades suurema hoo sisse eelviikingiajal (6.-8. saj):

„Kõige arenenumaks käsitööharuks oli alates eelviikingiajast raua sulatamine ja raudesemete valmistamine. Relvade juures ilmnevate kohalike omapärade põhjal võib arvata, et suurem osa Eestist leitud odaotsi ja kirveid oli kohaliku päritolu. Eesti sepad valdasid keerukaid tehnoloogilisi võtteid, nt damaskimine ja raudesemete hõbetamine.“ (Andres Tvauri “Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis”)

Eestis on raua valmistatud peamiselt soomaagist ehk limoniidist. See oli keerukas protsess. Maak kuivatati tuleriidal ja laoti läbiseegi puusõega savist sulatusahju. Piisava kuumuse (u 1500 °C) saavutamiseks pumbati sepalõõtsa abil ahju õhku. Ahjust välja võetud poorne ja rohkesti šlakki sisaldav toorraud kuumutati ääsil uuesti üles ning tihendati korduva alasipakul tagumisega valmis toorikuks.

Viikingiajal (8.-11. saj) tõusis Eesti suurimaks rauasulatuskeskuseks Tuiu piirkond Saaremaal. Sealne raud oli madala fosforisisalduse tõttu eriti kvaliteetne ja hinnaline. Ajavahe- mikus 12.-14. sajandini toodeti Eesti aladel kokku (ainuüksi päris kindlalt tõendatavate arheoloogiliste andmete põhjal) u 4000 tonni raua. Nimetatud kogusega võidi sellel ajal katta miljoni inimese rauavajadus. Vähemalt pool toodetud rauast veetigi tõenäoliselt välja, peamiselt Ojamaale (Gotland). Seal asus oluline sepatöökeskus, kuid ei leidunud rauamaaki.

Raud tegi eestlastest ühe kõige rikkama rahva Läänemere ääres, mida tunnistavad siit leitud rohked Ojamaa päritolu hõbemündid. Aarete tihedus on suurim just Saaremaal ja Virumaal, kust on ka kõige arvukamalt tõendeid muistsest rauatootmisest:

“12. sajandi algusest on siinmail leitud enam kui kaheksakümmend aaret, mida on kordades rohkem kui ühelgi teisel Läänemere maal sel ajal.” (Mauri Kiudsoo „Viikingiaja aarded Eestist“)

Mis puudutab mütoloogilisi tegelasi, siis käesolevas jutustus tegutseb taas loost „Sepp ja Kuldnaine“ tuttav Sepp Lemme. Tema sünniloost ja prototüüpidest kirjutasin juba eelpool nimetatud loo järelsõnas, mistõttu ei hakka seda siin kordama.

Needuse all kannatava kurja ning reetliku mõõga motiivi leiame muidugi „Kalevipojast“, kuigi ilmselt on see palju vanem:

„Ilmarinegi teeb mõõga taevarauast. Olnud teine kena vaadata, ainult et pahade kommetega – iga päev nõudnud inimese pea, igas kuus võtnud kangelase elu.“ (Karl Kello „Põhjamine vaarao“)

Ilmasepa tegelaskuju esineb nii “Kalevalas” kui eesti pärimustes. "Kalevalas" sepistab Ilmarinen ilmasamba, taevavõlvi, tähed ja salapärase imeveski Sampo (vrd: sammast, sambake), mis tõenäoliselt tähistaski taevavõlvi kandvat ilmasammast. Balti mütoloogias on taevavõlvi sepistanud vägilaseks sepp Kalvis (vrd: Kalev). Eestis esineb Ilmarine peamiselt Vanaisa (Taevajumal) poolt alustatud töö täiendajana:

“Vanaisa loob maailma ja heidab pärast loomist magama. Nähes, et maailm tühi ja puudulik, taob Ilmarine terasest kummi, laotab selle telgiks üle maa, kinnitades telgi külge kuud ja tähti ja pannes Vanaisa eeskojast võetud valgu-seandjat telgile üles, alla rändama.” (M. J. Eisen "Eesti mütoloogia IV")

Vanatühi ehk Vanakaval (kristlikul ajal Vanapagan) on nii Vanaisa kui Ilmaseppa nende tegemistes tülitanud juba maailma loomisest peale. Vanemates müütides on Taevajumal ning Allilmavalitseja sõbrad või isegi vennad ning loovad maailma koos. Sellisena esinevad näiteks handi-mansi Torum ja Kul. Kuna loojad ei suuda aga kokku leppida, milline maailm olema peaks, lähevad nad lõpuks omavahel tülli ning hakkavad üksteise tööd rikkuma. Näiteks loob Vanaisa ilusa sileda maa, Vanatühi aga uuristab sinna sisse järved ning tekitab mäed ja künkad:

“Vanapaganale ei meeldi suur maailm; vanapagan annab Vanataadile ehk Jumalale nõu seda vähemaks teha. Otsustatakse maapinda kokku pigistada, jumal rõhub Alatskivilt, vanapagan Rõugest; viimane rõhub kõigest jõust, nii et maa kokku kuhjub, tekitades sedaviisi mägesid. Jumal rõhub tasakesi, õrnalt, maa jääb tasaseks, viljakandvaks.” (M. J. Eisen „Eesti mütoloogia IV“)

Rahvapärimeses esineb Vanapagan sageli ka ise sepana või Ilmasepa kiusaja-triksterina, kes sepa töid ära üritab vussida. Mitmes loos hiilib Vanatühi Vanaisa või Ilmarise tööruumi, et seal mingisugust vigurit korda saata või sealt midagi ära varastada. Rahvajuttudes esineb aga ka motiiv, kus Vanakaval vaesunud ja ennast põhja joonud Sepale mitmesuguseid ilmarikkusi lubab, kui see tema tahtmise täidab.

Muistsel ajal olla Vanapagan üldse lausa maa peal elanud ja siin alatihti kõiksuguseid nurjatusi korda saatnud:

“Enne Kalevipoega on kurjadvaimud kohe lausa moa pial käind ja eland ja on pailu kuningatüürid ja -poegi ära varas-tand ja alla ilma vangi viind. Aga Kalevipoeg pekst kurjad-vaimud kõik moa pialt ära alla ilma ja veeretand kibid uste piale ette.” (Koeru rahva- pärimus 1890)

Meie esivanemad ei olnud rumalad ja muistsed müüdid ei ole naiivsed muinasjutud. Eelpool kirjeldatud müütilised te-gelased maailma loomise päevilt on ilmaruumi ürgjõudude isikustatud sümbolid.

Selleks, et maailm saaks eksisteerida, peab selles valitsema tasakaal. Vastasel juhul hävitab ülekaalu saavutanud osapool lõpuks teise ning saabub maailma lõpp. Püüdlust sellise tasa-kaalu saavutamise poole sümboliseerib mütoloogias ning usundites lõppematu võitlus hea ja kurja, valguse ja pime-duse, tarkuse ja lolluse vahel. Mõlemad pooled üritavad või-tu saavutada, kuna see aga kummalgi päriselt ei õnnestu, püsibki meie maailm enamvähem tasakaalus:

„Dualism ja vastandlikkus on omased inimõtlemisele algusest peale ja mütoloogias tuleb see dualism välja igal pool. Aga see ei ole inimlik hea ja kurja dualism, vaid midagi üldisemat – maa ja taeva, valguse ja pimeduse, ülemise ja alumise, vee ja tule, laskuva ja tõusva, sündiva ja sureva dualism. Meie maailm oli tekkinud kahe ürgjõu – hea ja kurja, valguse ja pimeduse võitluse tulemusena.“ (Jaan Kaplinski „Kurat ja Vanapagan“)

Päikest kõigile!

Raivo Ird, 2023

Sisukord

Tuli ja Raud	3
Ilmasepp ja Raua vanne	9
Sepp Lemme	17
Lemme ja Raud	27
Raua needmine	33
Autori kommentaar	42

Sarjas “Päevapojad” varem ilmunud:

“Sepp ja Kuldnaine” 2022

Vaata lisaks: www.paevapojad.ee